

En historisk vandring på kryds og tværs af Vejle Ådal afslører en mosaik af små og større brikker, som tilsammen fortæller årtusinders historie om en ådal og dens indbyggere.

Turen begynder ude midt i Sønderkær på de små sandede holme. Her afslører fund af flinteredskaber bopladserne fra nogle af ådalens tidligste indbyggere - stenalderjægerne, som for 9.000 år siden drev jagt og fiskeri i den frodige ådal.

Langs ådalens kanter rejser bronzealderhøjene sig flere steder. Især en af højene påkalder sig opmærksomhed - Egtved Storhøj. Det var her, man fandt den velbevarede egekiste med Egtvedpigen, som fortæller om gravlæggelsen af en ung bronzealderkvinde en sommerdag for snart 4000 år siden.

Endnu en kvinde bidrager til ådalens historie. Et særdeles velbevaret moselig, fundet under tørvegravning i Dronningens mose ved Haraldskær i 1835. En midaldrende jernalderkvinde, tilsyneladende sænket levende i mosen og fastholdt med kløftede grene. Frederik den VII skænkede hende kiste og kristen begravelse i Sct. Nicolai kirke i Vejle, hvor hun stadig ligger.

Egtvedpigen

Dronning Gundhild

Jernalderen har sat sig flere spor i ådalen. På bunden af Vingsted Sø ligger sønderdelte våben og personlige ejendele fra en flok jernalderkrigere. Ofret mellem 200-300 e.kr. Fra samme tid rejser tilflugtsborgen Troldborg Ring sig omkranset af volde og grøft. Strategisk placeret på kanten af ådalen ved det gamle vadested, hvor Harald Blåtand langt senere, i 980, slår bro over den brede ådal i Ravnings enge.

Landsbyen Skibet ligger midt i ådalen på en terrasse hævet lidt over dalbunden

Landsbyerne kraner ådalen

Med overgangen til historisk tid anlægges de nuværende landsbyer og landsbykirker. Ådalens forholdsvis høje grundvandsstand har hindret bebyggelse i selve ådalen. I stedet anlægges landsbyerne ved kanten af ådalen oppe på det tørre plateau.

Her ligger landsbyerne stadig, omend forandrede gennem de forløbne århundreder. Mest markant i forbindelse med landbrugets udskiftning omkring 1800-tallet, hvor mange gårde blev flyttet ud til deres tilhørende jorder. I Ravnings forblev gårdene dog inde i landsbyen, som derved har bevaret det oprindelige præg. I to lange rækker ligger gårdene i dag langs landsbygaden, - som de måske har gjort det helt tilbage fra landsbyens anlæggelse.

Samtidig med at ådalen har givet græsgange, høslet og tørv til brændsel, har åløbet med det omgivende fugtige terræn også været en fysisk barriere. Såvel herredsgrænse som kirkesognene følger åens løb. Beretninger fortæller ligefrem om folk langs ådalen, som aldrig eller kun få gange har besøgt den modsatte side af dalen.

Det har dog altid været muligt at krydse ådalen. For, hvor stenalderjægerens bopladser tidligere lå, - ved Ravnings, Vingsted og Skibet, har der såvel senere i oldtiden, som i historisk tid været overfartssteder, først som vadesteder og senere som broer. Mange hulseje fører ned til de mest benyttede overfartssteder, og spor kan endnu ses i bakkerne ved Ravnings og Vingsted.

Vandkraft til kornmølleri og industri

Ved siden af ådalens grønne græs er det udnyttelsen af vandkraften til kornmølleri og industri, der har haft størst betydning for udviklingen i området. Vejleegnen med Vejle og Grejs åer er samtidig et af de steder i landet, hvor vandkraften har været udnyttet mest intensivt.

Valdemar Atterdag påbød i 1357, „at vandet ikke måtte løbe i havet, uden forinden at have tjent samfundet til nytte“. Egnens beboere har tilsyneladende været meget lydøre. Mindst 35 vandmøller har gennem tiden udnyttet vandkraften i Vejle Å, fra udspringet i Engelsholm Sø til udløbet i Vejle Fjord. Heraf de 11 på selve hovedløbet, mens resten har ligget på tilstødende småbække.

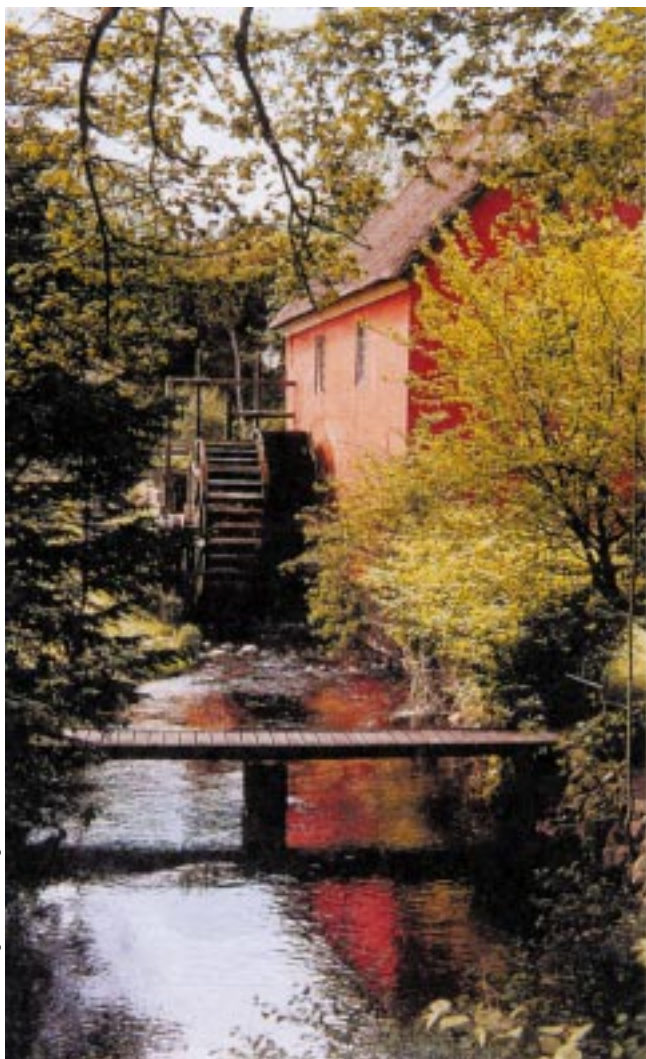

Foto: Robert Jæger, Atelier Egtved

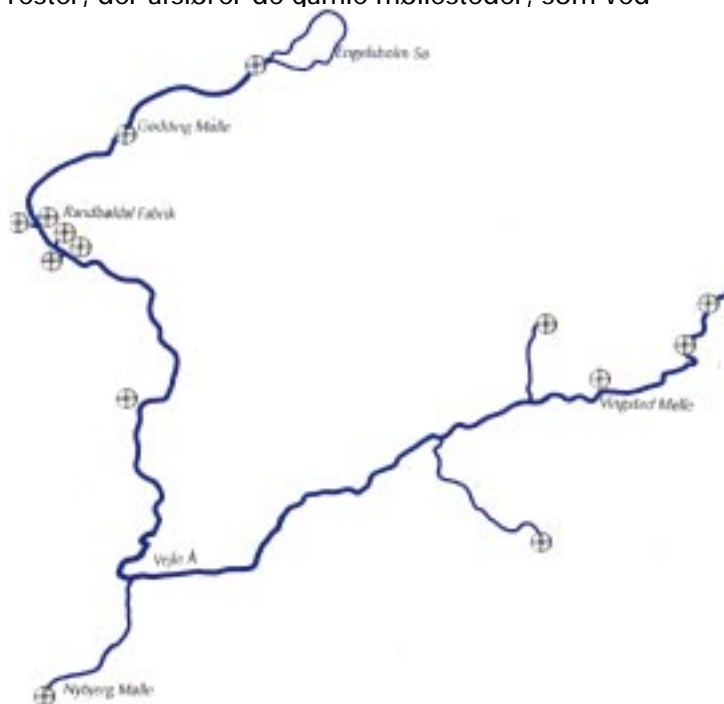
Nybjerg Mølle. Landets eneste vandmølle med intakt mølleri til at male boghvede

De tidligste møller ved Gødding og Vingsted var store kornmøller anlagt på hovedløbet, hvor Hærvejsstrøget og de større vadesteder krydsede Vejle Å. Det var kongen og måske klostrene, der var middelalderens møllebyggere. Møllerne var nemlig et økonomisk aktiv for kongemagten, da bønderne var tvunget til, at lade deres korn male her.

Den sidste originale klædestampe fra Randbøldal Fabrik. Stammerne eller hamrene fildede tøjet, og gav det dermed større slidstyrke

Gunstig økonomi og driftige herremænd sætter gang i nye kornmøller i sidste halvdel af 1500-tallet. Herregårdsmøllerne anlægges på mindre opstemmede sideløb. Nybjerg Mølle er i dag den eneste af kornmøllerne, der står tilbage med vandhjul. Andre steder er det blot mølledamen og måske bygningsrester, der afslører de gamle møllesteder, som ved

Randbøldal Fabrik med den opstemmede å

1600-tallets stampemøller til valkning af klæde bliver starten på de følgende århundredes storindustri langs Vejle Å. Gamle kornmøller bliver ombygget til papir- og stampemøller og nye industrimøller anlægges, hvor åens fald er størst.

Således opstemmer storkøbmanden de Lichtenberg i 1732 Vejle Å i den snævre og stejle Randbøldal. Her anlægges en papir- og klædefabrik. Med fabrikken følger fabrikant- og arbejderboliger, og gradvist opstår landsbyen Randbøldal.

Møllerne langs Vejle Å og dens sideløb

Med skiftende produktioner snurrer hjulene på fabrikken i henved 250 år, før den nedlægges i 1975. Fabriksbygningerne er nu revet ned, men på den gamle fabriks-tomt fortæller Randbøldalmuseet om industrieventyret.

Et andet af de store industrieventyr udspiller sig længere nede ad Vejle Å ved Haraldskær, hvor der i 1741 anlægges en geværfabrik. Med en udvikling de følgende århundreder over jernværk, kobber- og krudtmølle til papirindustri, ender Haraldskær Fabrik i 1924 som elværk. I dag omsætter den mere end 100 år gamle turbine stadig vandkraften til omkring 500.000 kW om året.

Hestevognene kan ikke i længden følge med møllernes transportbehov. Især skaber stigende efterspørgsel efter papir fremstillet på træmasse ny stor aktivitet på møllerne i Vingsted og ved Haraldskær Fabrik i slutningen af 1800-tallet.

Pres fra ådalens industrimøller er således medvirkende til anlæggelsen af Vejle-Vandelbanen i 1897. Med De Forenede Papirfabrikker som storaktionærer i baneprojektet lægges skinnerne tæt forbi møllerne ved Haraldskær og Vingsted. Sideløbende med godstransport, åbner banen også for transport af arbejdskraft til nye industrier inde i Vejle by. Dårige vejforbindelser er årsag til, at ådalen ikke tidligere havde haft nogen stor betydning for byen.

Jernbanen kørte kun i ådalen i et par generationer. Den blev nedlagt i 1957, og siden er strækningen mellem Vejle og Bindeballe omlagt til natursti. Det gamle banelegeme fører således stadig folk gennem ådalen.

P. C. Skovgaard: Den store Eng ved Vejle. 1867

Fra naturlandskab til kulturlandskab

Ådalens gode græsningsmuligheder har tilbage fra bondestenalderen været grundlaget for landbrug med kvæghold. Rydning af skov og krat efterfulgt af årtusinders græsning og høslet ændrer det skovdækkede ådalslandskab til store åbne græsflader med spredt kratbevoksning, når vi når op i jernalderen.

Det landskabsbillede holder sig stort set op til landbrugets udskiftning omkring 1800. Ådalens store sammenhængende engområder opdeles i småparceller, der hører til hver enkelt gård. Række efter række af levende hegn plantes og bryder her ved ådales store åbne flade.

Kun omkring hovedgården Haraldskær, ligger den tilhørende jord endnu som et åbent herregårdslandskab, uden levende hegn og småparceller.

Åen udrettes kraftigt i 1870-erne og samtidig anlægges engvandingsanlæg for at forbedre engenes græs. Udviklingen fortsætter med intensivering, mekanisering og specialisering af landbruget gennem 1900-tallet. I 1950-erne drænes store dele af

ådalens og englodderne bruges i et par årtier til korn dyrkning. I dag afgræsses atter en del af englodderne. Andre har fået lov at ligge urørt hen, og er, fra naturens hånd, gradvist vokset til i pilekrat.

En del af englodderne og de gamle engvandingsanlæg har endelig fundet en helt anden anvendelse. De er overtaget af dambrugerne, som startede en ørredproduktion i begyndelsen af 1900-tallet. Produktionen tog for alvor fart efter 2. verdenskrig, så i dag rummer Vejle Å med sideløb den største koncentration af dambrug i landet - ikke mindre end 54 dambrug ialt. Dambrugene har herved afløst møllehjulenes udnyttelse af åens vand, og er i dag en af ådalens væsentligste næringsveje.

Her ender så den historiske rundtur i ådalen. Landskabsmosaikken, sammensat af sporene efter den menneskelige fortagsomhed i ådalen gennem årtusinder, ændrer sig hele tiden. Mosaikperler forsvinder og andre kommer til. Et af 1990-ernes bidrag til mosaikken er nye slyngede vandløb, kaldet stryg, forbi de århundreder gamle møllespærringer. Så kan fiskene atter vandre frit op ad åløbene, og den menneskelige foretagsomhed har atter sat et spor i landskabet.